

*Summary***Yefremova N.V. The Historical and Legal Aspects of Joining of Western Ukrainian Lands to the the Austrian Empire. – Article.**

The article is devoted to research of process of capture of Western Ukrainian lands by the Austrian empire in 70th of the XVIII century and features of legal grounding of this event by the Austrian government. Also the program of state reformation on the noted territories is analysed in the article.

Key words: division of Poland, Austrian occupation, annexation of Galychina, reforms of Habsburgs.

УДК 340.15(477.7),,18”:352

I.A. Юрій

ГРАДОНАЧАЛЬНИЦТВО І ОРГАНІЗАЦІЯ ТОРГОВО-ЕКОНОМІЧНОГО СУДОЧИНСТВА НА ПІВДНІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Встановлення градоначальницького управління в Одесі на початку ХІХ ст. сприяло організації і удосконаленню торгово-економічного судочинства на Півдні Російської імперії. Заснування і діяльність комерційних судів у південних градоначальствах свідчить про значний вплив градоначальників на формування правових основ підприємницької діяльності в регіоні. Окремі аспекти проблеми організації і функціонування комерційних судів розглядали дослідники Д. І. Азаревич, І. М. Гордон, П. С. Коробка, І. М. Савицький, К. М. Смольянінов, Д. В. Туткевич. В. С. Балух і О. О. Сурілов у контексті історії правосуддя у сфері господарських правопорушень провели дослідження діяльності Одеського комерційного суду ХІХ ст. Проте вплив градоначальництва на організацію і діяльність комерційних судів на Півдні Російської імперії досі залишається поза увагою дослідників. Мета цієї статті полягає в тому, щоб певною мірою заповнити прогалину в дослідженні проблеми, розкрити роль градоначальництва в організації комерційних судів та торгово-економічного судочинства на Півдні Російської імперії першої половини ХІХ ст.

Заснування градоначальництва як особливого інституту державної влади на початку ХІХ ст. було обумовлене необхідністю одержавлення найважливіших напрямів соціально-економічного та культурного життя південного регіону в процесі його інтеграції до Російської імперії. Вперше офіційна думка про створення в портових містах особливого градоначальницького управління була сформульована в указі Олександра І “Про розділення Новоросійської губернії на Миколаївську, Катеринославську і Таврійську” від 8 жовтня 1802 р., відповідно до якого градоначальник як державний посадовець повинен був забезпечити створення належних умов для торгівлі, заступництва й опіки торговців [1].

Повноваження градоначальника як головного представника державної влади регламентували іменні укази і додаткові інструкції щодо заснування Одеського градоначальства і призначення на посаду генерал-лейтенанта дюка де Ришельє. До його обов'язків входило: здійснення керівництва у ввіреному йому в управлінні місті всіма урядовими установами і громадськими закладами; контроль за ефективним вирішенням справ у судових органах, внесення своїх пропозицій щодо якнайшвидшого вирішення різних питань, повідомлення в разі їх зволікання, за необхідності, губернському начальству або безпосередньо звернення до міністерства; видача паспортів особам, які займалися торгівлею, а також документів для виїзду за кордон і для проїзду по країні, у тому числі й так званих подорожних; прийняття рішень щодо використання міських прибутків; визначення і розподіл обов'язків поліцейських; керівництво всіма справами, що стосуються благоустрою міста, і затвердження всіх рішень, пов'язаних з міським життям; доти, поки в градоначальстві буде відсутній комерційний суд, градоначальник повинен виконувати обов'язки судді з питань, пов'язаних з торгівлею [2, арк. 28-31; 3; 4].

Градоначальнику, як представнику державної влади, доручалося контролювати і сприяти діяльності магістрату, поживавити вирішення справ, особливо тих, які стосувалися торгівлі. Пункт 3 іменної інструкції акцентував увагу на тому факті, що торгівля багато втрачає через відсутність комерційного суду, "оскільки торговці не знаходили ніякої управи" в магістраті. У зв'язку з цим на градоначальника покладался обов'язок здійснювати нагляд за тим, щоб справи, які будуть поступати на розгляд до магістрату, швидко і справедливо вирішувались [4].

При призначенні перших градоначальників одним із їхніх обов'язків визначалося створення на підвідомчій території комерційних судів, а до їх появи градоначальник сам мав сприяти у вирішенні торгових суперечок. Перший комерційний суд був заснований в Одесі у 1808 р. завдяки клопотанням і значній підготовчій роботі градоначальника А.-Е. де Ришельє щодо організації його роботи. 10 березня 1808 р. із затвердженням імператором статуту комерційного суду для Одеси була закріплена як одна з основних функція градоначальника – опіка над комерційним судом [5].

Про необхідність комерційного суду йшлося в установочних документах щодо інституту градоначальництва [2, арк. 12-13; 6]. Відсутність такої установи наводилася як один із важливих аргументів необхідності встановлення градоначальницької влади в регіоні, де торгівля була головною галуззю.

У доповіді міністра юстиції щодо подання проекту статуту комерційного суду для Одеси зазначено, що він складений за повелінням імператора Міністерством юстиції спільно з Міністерством внутрішніх справ із залученням генерал-лейтенанта Ришельє. Причетність градоначальника до створення проекту статуту пояснюється необхідністю знання стану справ у градоначальстві, щоб не залишити поза увагою нічого, що могло б допомогти поширенню торгівлі, а разом з тим і "благоденствию" краю з урахуванням місцевих умов [5]. В основу статуту були покладені правила, що діяли в більшості торгових міст тодішньої Європи.

При обговоренні проекту статуту А.-Е. де Ришельє обґрунтував необхідність призначення компетентних голови суду, двох радників і юрисконсульта з людей “відомих по чесності своїй і по знанням торгових справ”. Міністр клопотав, щоб у разі затвердження проект негайно був відправлений градоначальникові. Призначені чиновники для роботи в Одеському комерційному суді також направлялись у розпорядження Ришельє з тим, щоб вони могли спільно, за необхідності, виробити зауваження чи доповнення до статуту [5].

Імператор ухвалив статут Одеського комерційного суду, до складу якого входили: голова суду, один юрисконсульт, секретар і чотири члени, двох із них затверджував градоначальник з представлених від одеського купецтва кандидатів. Купецтво мало право представити чотирьох кандидатів, з яких градоначальник міг вибрати два. Вибір поновлювався через кожні три роки. Градоначальник міг і не погодитися із затвердженням однієї або всіх кандидатур. Представники від купецтва могли й далі продовжувати займатися торгівлею, а ті, що направлені за поданням імператора, “ни под каким предлогом не могут производить торговли. Они должны быть люди сведующие в делах коммерческих и в законах государственных” [5]. У статуті детально були регламентовані структура і компетенція Одеського комерційного суду; порядок подання заяв та позовів; винесення й виконання вироку та апеляційне судочинство; повноваження голови, секретаря, членів суду, повірених, маклерів і бракувальників; визначені відповідальність і умови виправдання відповідача.

Окремим розділом статуту були регламентовані взаємовідносини комерційного суду з градоначальником, доповнювали його повноваження щодо нагляду за функціонуванням установи. За статутом (пункти 100-109), відносини між градоначальником і комерційним судом зводились до такого: градоначальник в Одесі є “блюститель исполнительной власти и судебных форм”; комерційний суд складає письмовий звіт градоначальникові про всі свої вироки, які вимагають виконання; вироки можуть бути “или частные, или же решительные определения”; у першому разі градоначальник може зупинити їх виконання до того часу, поки справа не буде розглянута формально; цим самим він приймає на себе всю відповідальність перед тими, хто судиться; у другому разі градоначальник не може відстрочити виконання, бо “тяжущиеся обеспечиваются залогом”; коли виконання “не оставлено, а Сенат после усмотрит неправильность в решении, то градоначальник ответствен только за излишек в исполнении против приговора и за несоблюдение форм”; градоначальник приводить рішення до виконання у відповідності до визначення комерційного суду; якщо градоначальник “усмотрит неудобство в исполнении по содержанию определения”, то звертається до суду; але в разі “настояния сего последнего, он не может переменить приговор”; градоначальник не повинен перебувати в суді під час слухання справи, не може втручатися в її розгляд; протоколи надаються градоначальникові за його вимогою, “коль скоро он того потребует”. У своїх рішеннях градоначальник повинен діяти у відповідності до своїх повноважень [5].

Відкриття Одеського комерційного суду відбулося 26 листопада 1808 р. Напередодні градоначальник А.-Е. де Ришельє видав ордер підполковникові

С. Аркудинському, учаснику штурму Хаджибейської фортеці, з дорученням організації урочистого відкриття Одеського комерційного суду. Першим головою суду був призначений камер-юнкер, граф де Сент-Прі, членами від корони – Ф. Поппе і С. Аркудинський, прокурором – надворний радник Бларамберг, юрисконсулом – Вріоні, представниками від одеського купецтва – Форрегер і Англезі [7, с. 154].

Завдяки діяльності Одеського комерційного суду на основі статуту 1808 р., незважаючи на його недосконалість, значно покращилась процедура розгляду справ, що сприяло зростанню довіри місцевого торгового населення до влади. Опіка градоначальника над комерційним судом позитивно вплинула на організацію і розвиток торгівлі в Одесі, сприяла поширенню досвіду в регіоні. Інші градоначальники та міські громади клопотали перед центральною владою про заснування подібних судів у своїх містах. Результат не забарився. Вже 12 травня 1808 р. на прохання градоначальника Кампенгаузена імператор видав указ Сенату про заснування комерційного суду в Таганрозі на тих самих підставах, що і в Одесі [8], пізніше – у Феодосії та Ізмаїлі [9].

Головною причиною популярності комерційного суду було сприяння бурхливому розвитку торгівлі на Півдні Російської імперії, що вимагало більш досконалих процесуальних форм. Характерною рисою комерційних судів було те, що вони отримували територіальну компетенцію, оскільки округ комерційного суду обмежувався межами градоначальства, в якому він створювався. Започатковано таку структуру було в Одеському градоначальстві. За поданням Ланжерона у 1817 р. було затверджено штат Одеського комерційного суду [10], а у 1820 р. – розширено його права щодо торгових справ, надано “гражданским палатам совершать купчие, закладные и всякого рода сделки на неограниченные суммы” [11]. У 1821 р. знову відбулися зміни в штаті комерційного суду – введено одного члена з негоціантів за вибором купецтва [12]. А в 1824 р. були затверджені додаткові статті до статуту, що зобов’язували градоначальника забезпечувати комерційний суд книгами указів, які він отримував як посадовець вищого рангу прямо із Сенату. За додатковими статтями градоначальник затверджував також стряпчих до суду і визначав їх кількість [13]. У результаті для допомоги прокурору Одеського комерційного суду було призначено одного стряпчого і секретаря [14].

Пізніше, у 30-х рр. XIX ст., практика організації та функціонування комерційного суду була переглянута у зв’язку з вимогами розвитку торгівлі, що знайшло відображення в загальному для всіх міст положенні про комерційні суди, у статуті торгового судочинства та тимчасових правилах провадження справ. На підставі цих документів були утворені комерційні суди в Санкт-Петербурзі, Москві, Новочеркаську. У 1835 р. був реформований Одеський, у 1836 р. – Таганрозький, у 1841 р. – Керченський, у 1853 р. – заснований Тифліський, у 1857 р. – Бессарабський комерційні суди [15, с. 68].

Встановлення генерал-губернаторського правління в регіоні та введення змін у підпорядкуванні градоначальників викликали зміни в організації торгово-економічного судочинства на Півдні Російської імперії. Так,

29 травня 1835 р. за поданням новоросійського і бессарабського генерал-губернатора М. С. Воронцова було затверджене Особливе положення про Одеський комерційний суд, згідно з яким він формувався і діяв на загальних засадах з урахуванням місцевих обставин і особливостей градоначальництва. До складу суду входили: голова, старший член, кандидатури яких обиралися за поданням градоначальника з чиновників, і три члени – від купецтва. Голова і старший член призначались і звільнялись указами Сенату за поданням міністра юстиції. Кандидати на посади голови і старшого члена обиралися міською думою під наглядом одеського відділення Комерційної ради. Пропозиції кандидатур подавались одеським градоначальником місцевому генерал-губернатору, який надсилав їх для затвердження міністру юстиції. Члени від купецтва обиралися на тих самих зібраннях, де обирали й голову, затверджувалися на посадах генерал-губернатором. Члени від купецтва і кандидати, які займали їхнє місце в разі відсутності на законних підставах, обиралися на два роки і половина їх змінювалася щорічно новообраними [16].

На прокурора комерційного суду із самого початку функціонування покладалась обов'язки нагляду за присутственними місцями. Спочатку такий обов'язок був визначений у 1809 р. прокурору Таганрозького комерційного суду з вказівкою на необхідність звертатися до градоначальника в усіх тих випадках, “в коих губернський прокурор обращается к губернскому начальству”. Іменним указом від 31 січня 1810 р. було наказано поширити таке право на прокурора Одеського комерційного суду. 7 лютого 1828 р. прокурору Феодосійського комерційного суду за клопотанням тамтешнього градоначальника надавалось право щодо нагляду за присутственними місцями, особливо такими, як міська поліція і магістрат. Пояснювалось таке рішення переобтяженістю справами градоначальника та його часті роз'їзди [17]. Подібного змісту положення було затверджене 5 листопада 1831 р. для прокурора Ізмаїльського комерційного суду. У документі зазначалося, що причина звільнення ізмаїльського градоначальника від вищезазначених функцій полягає в його надмірній завантаженості [18].

Традиції, започатковані комерційними судами, в організації яких значну роль відіграли градоначальники з прогресивними поглядами, такі, як Ришельє, Кампенгаузен, Тучков, Местмахер та ін., сприяли розвитку торгово-економічного судочинства, формуванню культури підприємництва та його правового захисту.

Література

1. ПСЗ Российской империи : собр. 1. – СПб., 1830. – Т. 27. – № 20449.
2. Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 248. – Спр. 1606.
3. ПСЗ Российской империи : собр. 1. – СПб., 1830. – Т. 27. – № 20600.
4. ПСЗ Российской империи : собр. 1. – СПб., 1830. – Т. 27. – № 20601.
5. ПСЗ Российской империи : собр. 1. – СПб., 1830. – Т. 30. – № 22886.
6. ПСЗ Российской империи : собр. 1. – СПб., 1830. – Т. 27. – № 20643.
7. Смольянинов К. История Одессы / К. Смольянинов. – О., 1853.
8. ПСЗ Российской империи : собр. 1. – СПб., 1830. – Т. 30. – № 23018.
9. ПСЗ Российской империи : собр. 2. – СПб., 1830. – Т. 1. – № 622.

10. ПСЗ Российской империи : собр. 1. – СПб., 1830. – Т. 33. – № 26715.
11. ПСЗ Российской империи : собр. 1. – СПб., 1830. – Т. 37. – № 28456.
12. ПСЗ Российской империи : собр. 1. – СПб., 1830. – Т. 37. – № 28667.
13. ПСЗ Российской империи : собр. 1. – СПб., 1830. – Т. 39. – № 29789.
14. ПСЗ Российской империи : собр. 1. – СПб., 1830. – Т. 39. – № 29800.
15. Балух В. С. Одеський арбітражний суд: два століття історії : монографія / В. С. Балух, О. О. Сурілов. – О. : Юрид. літ., 2001.
16. ПСЗ Российской империи : собр. 2. – СПб., 1836. – Т. 10. – № 8186.
17. ПСЗ Российской империи : собр. 2. – СПб., 1830. – Т. 3. – № 1785.
18. ПСЗ Российской империи : собр. 2. – СПб., 1832. – Т. 6. – № 4915.

Анотація

Юрій І.А. Градоначальництво і організація торгово-економічного судочинства на Півдні Російської імперії (перша половина XIX ст.). – Стаття.

У статті проаналізоване локальне законодавство з питань комерційного судочинства. Організація комерційних судів була одним із завдань градоначальників. Традиції, започатковані комерційними судами, сприяли розвитку комерційного судочинства, формуванню культури підприємництва та його правового захисту.

Ключові слова: градоначальник, комерційний суд, Південь Російської імперії, прокурор.

Summary

Yuriy I.A. Governorship of a town and organization of the trade and economic legal proceeding on South of the Russian empire (first half of XIX century). – Article.

The local legislation on issues of the commercial legal proceeding is analysed in the article. Organization of commercial courts was one of tasks of governors of a town. Traditions, founded by commercial courts, assisted to development of the commercial legal proceeding, forming of culture of enterprise and its legal defense.

Key words: governor of a town, commercial court, south of the Russian empire, public prosecutor.

УДК 340.15(470),,18/19":347.726

Г.А. Волошкевич

ПИТАННЯ КОДИФІКАЦІЇ КООПЕРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В РОБОТАХ КООПЕРАТИВНИХ ФОРУМІВ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

У вітчизняній історіографії історії держави та права тривалий час малодослідженою залишається проблема державної політики у сфері кооперативного будівництва, зокрема його законодавчого оформлення.

Найбільш розкритими в цьому плані на сьогоднішній день є питання, пов'язані з роллю держави в розробці та прийнятті загального кооперативного закону.